

серед комуністів свідомих українців, які чесно намагалися відшукати будь-який синтез комуністичної ідеї з національним відродженням.

Книга Юрія Шаповала з'явилась у непростий для України період становлення державницького, політичного, економічного характеру. Навіть незброєним оком помітні процеси духовної розгубленості, психологічного роздвоєння її громадян. Люди замислюються над своїм майбутнім і часто не бачать ніякої перспективи. І все ж такі книги, як ґрунтовне дослідження Юрія Шаповала, що стосується непростого історичного періоду, цінні саме тим, що розкривають і висвітлюють джерела багатьох проблем, які нині переживає Україна. І тому книга спрямована у перспективу. Вона буде корисна всім, хто цікавиться політичною історією України.

Дж. МЕЙС (США, Вашингтон)

Н. Якупов.

ТРАГЕДИЯ ПОЛКОВОДЦЕВ.

М. : Мысль, 1992.— 350 с.

В останні роки вийшло чимало досліджень, які дають певне уявлення про характер і суть сталінізму, побудованого на насильстві. Небачений за своїми масштабами терор проти свого народу, вчинений Сталіним та його оточенням, став предметом дослідження багатьох авторів, які на доступних на сьогодні архівних джерелах прагнуть висвітлити «білі плями» сімдесятирічної історії колишнього СРСР. Однією із спроб підняти завісу таємниці над деякими питаннями є праця Н. Якупова. Вона складається з нарисів про найвідоміших полководців, що стали жертвами репресій у передвоєнні роки. Нині відомо, що масовий терор проти командного складу РСЧА мав негативні політичні, військові й моральні наслідки.

Із списку джерел та літератури, вміщеного в книжці, видно, що Н. М. Якупов досить ґрунтовно опрацював фонди багатьох архівів, спогади, опубліковані документальні видання, історичні дослідження, матеріали преси.

Відкривається праця ґрунтовним нарисом «Культ особи Сталіна і трагедія Червоної армії». В ньому автор наголошує, що Сталін був особисто причетним до організації масових репресій, схвалював методи фізичного тиску на безпідставно заарештованих. В нарисі пояснюються й інші причини репресій у країні. Досить переконливо змальовується картина тогочасного стану суспільства, коли мусувалася сталінська теорія про закономірність загострення класової боротьби з просуванням до соціалізму, коли всі народи жили в системі «надзвичайності» і будь-який протест проти неї викликав гнів і обурення з боку їхнього «батька», який безапеляційно проголосив тезу, що репресії в період соціалістичного будівництва є необхідним елементом.

Чи були невдачі першого періоду війни неминучими, чи їх можна було уникнути? Чому СРСР виявився, по суті, невідготовленим до відсічі агресії з боку гітлерівської Німеччини? Певною мірою відповідь на ці запитання міститься у названому нарисі, де подано обширний матеріал про репресії в передвоєнні роки у рядах Червоної армії. Автор цілком справедливо зазначає, що командно-адміністративна бюрократична система управління країною і народним господарством, абсолютний волюнтаризм Сталіна, масові репресії в армії ослабили командування Збройних Сил, створили атмосферу невпевненості й страху серед командирських кадрів, особливо вищого складу. Реальна

загроза репресій сковувала ініціативу і самостійність у діях в армії і в усій країні. Панувала обстановка підозрливості, шпигуноманії.

У рецензованій праці читачі знайдуть цікавий матеріал про «воєнно-фашистську змову» в Червоній армії. Внаслідок суду, сфабрикованого на «достовірних» зізнаннях самих заарештованих та сфальсифікованих слідчими документах, було знищено відомих військових діячів, про більшість з яких вміщено окремі нариси, зокрема, про першого радянського Верховного головнокомандуючого і голову Верховного ревтрибуналу М. В. Криленка, голову Центробалту П. Ю. Дибенка, заступника наркома оборони маршала М. М. Тухачевського, командуючого Київським військовим округом Й. Е. Якіра, командуючого Білоруським військовим округом І. П. Уборевича, командуючого Особливою Далекосхідною армією маршала В. К. Блюхера, заступника наркома оборони І. Ф. Федька, заступника наркома оборони маршала О. І. Єгорова, військового й державного діяча та дипломата В. О. Антонова-Овсієнка, начальника політичного управління РСЧА Я. Б. Гамарника. Про багатьох з них були написані книжки, документальні повісті, автори яких обходили сторінки з їхніх біографій, пов'язані з репресіями проти них та їхніх родин і близьких. Н. Якупову вдалося знайти в архівах та інших джерелах нові дані про діяльність репресованих полководців. Це дало йому можливість відобразити дух і настрої серед рядового складу і серед народних мас, які засуджували «ворогів народу».

Цікавий нарис у рецензованій книжці присвячено репресіям проти командуючих військовими округами, у тому числі проти І. І. Гаркавого, І. Н. Дубового, І. П. Белова, М. В. Куйбишева, О. Д. Локтіонова та ін. Серед тих, кого зарахували до «ворогів народу», в 30-ті роки опинилися десятки тисяч воєнних теоретиків, викладачів вищих військових навчальних закладів. Репресії, за свідченням автора, охопили всі роди військ і різні ешелони Червоної армії, завдавши непоправної шкоди бойовій могутності Збройних Сил колишнього СРСР.

На жаль, автор рецензованої праці не позбувся повною мірою звичних штампів і стереотипів у висвітленні подій громадянської війни в Україні, що відповідним чином позначилося на поданих ним оцінках діяльності тих чи інших людей, про яких у ній розповідається. Справді, чи можна неупереджено розкрити їхні образи, мотиви й значення їхніх дій, якщо період 1917—1920 рр. Н. М. Якупов розглядає за спрощеною усталеною схемою, що утвердилася в застійний період?

Подаючи біографічні дані полководців, автор не виявив нових підходів і в оцінці подій української національної революції 1917—1918 рр., а також повстанського руху, очолюваного Махном і Григор'євим, яким, за його словами, «були чужі ідеї і цілі революції» (с. 87) тощо.

І все ж, незважаючи на ці та інші недоліки, читач знайде в рецензованій книжці нові матеріали про репресивну суть сталінської тоталітарної системи. Безумовно, вона зацікавить фахівців, що займаються дослідженням трагічних сторінок історії радянського суспільства.

В. І. КУЧЕР (Київ)